

Мирослав Янакиев

ТИПИЧНИ СТИЛНО-ЕЗИКОВИ ГРЕШКИ*¹

Неправилно пропускане на подлог

Една от най-честите стилно-езикови грешки в писмените работи на учениците е неправилното изпускане на третоличното местоимение в изречения, в които то би трябвало да изпълнява службата на подлог. Търсенето на причините за тази грешка поставя пред преподавателя интересни теоретични въпроси, които трябва непременно да получат задоволителен отговор, за да се води успешно борбата срещу нея. Учениците няма да повтарят същата грешка само ако добре им се обясни как възниква тя и какви са начините за отстраняването ѝ.

В нашите граматики се отбелязва, че подлогът може да липсва в изречението, като при това бележката се подкрепя с примери от известни майстори на българското слово. Така в „Основна българска граматика“ на проф. Л. Андрейчин четем: „Ако подлогът се подразбира от предходните изречения, той може да не се споменава изрично, за да се избегне ненужното и неблагозвучното му повтаряне,

* В сп. *Български език и литература*, 1958, № 6, с. 3–9. С тази статия Мирослав Янакиев открива рубрика „Типични стилно-езикови грешки“ (вижте отдолу бележка 1.). В рубриката са излезли две статии — тази и „[Неправилни брахилогии на определяемото и на члена](#)“ (в сп. *Български език и литература*, 1959, № 2, с. 12–20.).

1 Поправянето на стилно-езиковите грешки в писмените работи на учениците е важен дял от езиковото обучение. За класифицирането и научното описание на тези грешки обаче е направено твърде малко. Наистина в българските граматики може да се намерят редица ценни съвети и препоръки в това отношение, но казаното е пръснато, често е недостатъчно, а понякога е и невнимателно формулирано, та вместо да помогне, може да навреди. Затова преподавателите обикновено само регистрират стилно-езиковите слабости в писмените работи на учениците, уповавайки се на свия и техния „езиков усет“ при поправката. Такава практика не води към отстраняване на грешките. Нужен е внимателен анализ на грешките, който да разкрие техните корени и да спомогне за заменяне на стихийния и често неправилен „усет“ на ученика със съзнателно отбягване на езиковите грапавини. С няколко статии под общото горно заглавие авторът предлага на вниманието на преподавателите по български език свои наблюдения над някои видове стилно-езикови грешки, като се надява, че по такъв начин ще постави начало на полезно обсъждане.

напр. *Той реши да не лъже. Но само едно няма да каже. Няма да обади за срещата си с Цанка*“ (Ив. Вазов) (стр. 430, § 525, 1).

И ако тук само непряко се препоръчва изпускането на подлога, в „Българска граматика“ на П. Ст. Калканджиев има съвсем категорично указание в този смисъл: „Изобщо подложната дума — лично местоиме, трябва да се изпуска, ако без усилие се подразбира, особено покрай сказуемни форми от 1 и 2 л.“ (стр. 329, § 302, II изд.) Наистина Калканджиев прави уговорката, че местоимението като подлог не бива да се изпуска, щом го налага „било специалният смисъл на фразата, било нейната ясност и изразителност, било колоритът и формата ѝ (най-често въпросителната)“, но тази уговорка е практически безполезна, защото не съдържа нищо конкретно.

Следователно единствен конкретен критерий за възможността да се изпусне подлогът се сочи от проф. Л. Андрейчин — опасността от ненужно и неблагозвучно повтаряне. Макар и стилистичен, този критерий може в много случаи да се използва от преподавателите по български език при анализ на грешките в писмените работи на учениците, защото често третоличното местоимение липсва като подлог в изречения, в които използването му не би довело до неблагозвучно повторение. Ето примери²:

„За да изпъкне още по-силно победният ход на прогреса, Полянов ни припомня мрачната картина на живота в капиталистическото общество, отразен в стихотворението „Дървото на смъртта“. В него убедително и правдиво изразява пътя, по който е минал, докато намери правилният извод (така!) за борба. Краят на стихотворението е апел към трудещите се да ликвидират капиталистическия строй“.

„По-късно Вазов отрази и обществения живот в страната. Редица политически явления са теми на неговите разкази.

Братоубийствената Сръбско-българска война (1885 г.) разкрива в разказа „Иде ли?“ Всички войници от селото се завръщат, само Стоян го няма. Майка му пита всеки завърнал се войник.“

2 Цитираните тук и по-нататък пасажии са взети от кандидат-студентски и студентски писмени работи. Цитатите са дословни – в тях не са направени никакви правописни или стилоно-езикови поправки.

И в двата цитирани пасажа изреченията без подлози не биха станали неблагозвучни, ако в тях се включи третоличното местоимение „той“, защото в съседните изречения няма „той“.

Евфоничният критерий обаче по същество не помага, а пречи да се разкрият корените на разглежданата в настоящата статия стилно-езикова грешка — страхът от неблагозвучно повтаряне на третоличното местоимение често маскира неправилността на изреченията с изпуснат третоличен подлог. Авторите на такива изречения обикновено са учудени, че се смята за грешка тъкмо изпускането на подлога, който те съзнателно са отстранили, за да избягнат неблагозвучното му повтаряне. Учудване, че изпускането на подлога се смята за неправилно, изрази например студентът, автор на следния пасаж:

„Срещу тая действителност на груба експлоатация, грабеж, произвол и на лесно забогатяване се обявява доблестният гражданин и писател Алеко Константинов. Той започва литературната си дейност като фейлетонист. Още с първия си фейлетон „По изборите“ успява да разобличи лъжливите буржоазни избори. Показва (така!), че това е пародия на избори, защото народа гласува под влияние на заплахата и на грубия физически натиск. Писателят конкретно рисува как стражарите в Свищов водят „агитация“ в деня на самите избори.“

И наистина използването на третоличното местоимение „той“ като подлог в третото и четвъртото изречение на цитирания откъс би се възприело като неблагозвучно повтаряне. При поправянето на подобни изрази следователно пред преподавателя се поставят две задачи:

- 1) синтактична (граматическа) — да разясни защо в разглежданите изрази изразяването на подлога с отделни думи е необходимо, макар че изразяването му с форма на третоличното местоимение би било неблагозвучно;
- 2) стилистическа — да посочи такива начини за отстраняване на стилно-езиковата неправилност, при които не се стига до неблагозвучни повторения.

Разрешаването на първата задача изисква преди всичко да се установи в какви случаи добрият езиков усет (или, което е същото — българската граматическа система) позволява да не бъде изразен с отделна дума подлогът на едно изречение. Казаното по този въпрос в българските граматически ръководства е твърде малко. Говори се най-често само за ролята на първоличните и второличните местоимения като подлози. Употребата на тези местоимения при първолични и второлични глаголни форми обаче е съществено различна от употребата на третоличните местоимения при третолични глаголни форми, а разглежданите в настоящата статия стилно-езикови грешки засягат изключително третолични подлози. Писаното от П. Ст. Калканджиев в споменатата негова „Българска граматика“ (на посоч. по-горе стр.), че в българския език „изобщо употребата на личните местоимена“ се явявала „тавтология“, защото сказуемото имало „напълно обособени лични окончания“, може само да забърка, и проф. Л. Андрейчин съвсем основателно разглежда използването на първоличните и второличните местоимения като подлози в отделна точка на § 525 от своята „Основна българска граматика“.

Наистина има правило за изпускане на подлога, което се формулира общо за всички лица — при отговор на въпрос от типа „Какво прави Иван?“, но то няма отношение към разглеждания тук проблем. Анализът на онези изречения с изпуснат третоличен подлог, против използването на които нашият усет не се бунтува, показва, че те никога не са самостоятелни изречения, а представляват части от сложни съчинени изречения с общ подлог. Ако учениците разберат, че подлогът, изразен с отделна дума, е необходима съставна част на всяко самостоятелно изречение, те ще се стараят, когато пишат, да не го изпускат.

С изтъкването на това основно положение в българската синтактична система обаче работата над поправянето на разглежданата стилно-езикова грешка не може да се смята за завършена. Трябва да се разясни и една особеност на нашата пунктуация, особеност, за която в граматиката ни не се говори. Точката, с която сме свикнали

да свързваме край на самостоятелно изречение, далеч не винаги в действителност означава такъв край. Както се отбелязва и в академическата „Грамматика русского языка“ (том II, част втора, стр. 110 нт.), точката може да означава пауза между съседни взаимно зависими (т. е. несамостоятелни) изречения. Навярно тази, неотбелязана от нашите езиковеди функция на точката е попречила да се види смисловата (а следователно и синтактична) несамостоятелност на изреченията с изпуснат третоличен подлог.

У нас твърде здраво се е вкоренило схващането, че точката може да означава само край на изречение и поради това редица случаи, в които големи български писатели са си послужили с точка, без с нея да означават край на изречение, се отминават без внимание. Даже в извънредно подробния учебник по съвременен български език за учителските институти (част II, стр. 220) в раздела, озаглавен „Непълни изречения, които влизат в състава на сложното изречение“, за отделени с точка непълни изречения не се споменава, въпреки че систематизацията на синтактичните факти говори за добра запознатост със споменатата по-горе руска академическа граматика. Не се говори за такава функция на точката и в раздела „Препинателни знаци в сложното съчинено изречение“ (стр. 355–357 на същия учебник).

Време е да се приеме, че между препинателните знакове може да има синонимия, както между думите, че точката може да стои понякога на мястото на двоеточие, тире или запетая. Това съвсем няма да доведе, както някой би си помислил, до затруднения в определяне границите на изреченията при синтактичния разбор. Напротив — съществуващите трудности в това отношение, които сега се скриват зад мълчаливото приемане на неправилното положение, че щом авторът е писал точка, изречението трябва да се смята за завършено, ще излязат на преден план и ще предизвикат нови и полезни синтактични изследвания за установяване истинските граници на изречението.

Не става въпрос да се прави някаква реформа в употребата на точката, става въпрос да се признае и изучи едно съществуващо в

практиката положение. Един пример ще покаже добре колко е належащо това. В началото на Йовковия разказ „Индже“ четем следния пасаж:

„Рядко беше се виждало такова страшно сборище: анадолски турци, зебеци, кюрди, даалии и капасъзи. Хора събрани от кол и въже, грозни, страшни, някои облечени само в дрипи, тъй че месата им се виждаха, някои в скъпи дрехи, натежали от сърма и гайтани.“

Ако само чуем този пасаж, няма да се усъмним, че той представлява едно изречение, но писменият му вид с точка след „капасъзи“ — е карал много студенти да разглеждат „втората му част — от „Хора“ нататък — като... безглаголно изречение. А достатъчно е да се приеме, че Йовков е употребил след „капасъзи“ точка вместо тире, за да стане веднага напълно ясна синтактичната структура на израза — „хора събрани и т. н.“ представлява общо приложение към „анадолски турци, зебеци, кюрди, даалии и капасъзи“. Друг е въпросът защо Йовков в случая е предпочел точката пред синонимното й тире. Това е въпрос стилистичен и разглеждането му не влиза в задачата на настоящата статия.

Функция, подобна на функцията в горния пример, изпълнява точката и тогава, когато стои пред изречения с изпуснат подлог. Не е трудно да се намерят такива изрази у всеки български писател. Ето, в разказа си „Скитник“ Йордан Йовков пише:

„Веднага то (става дума за едно куче. Б. М. Ян.) залудува от радост, също тъй, както когато беше си дошло. Тичаше, подскачаше, гледаше чича Митуша с насълзени щастливи очи и на два пъти се подхвърли и го лизна с езика си по лицето.“

Тук пред „тичаше, подскачаше и т. н.“ спокойно може да стои тире или двоеточие — започва конкретизация на „залудува от радост“. Малко по-нататък в същия разказ може да се прочете израз, в който на напълно тъждествено от синтактично гледище място стои вече не точка, а двоеточие:

„Но като мина повече време то (кучето. Б. М. Ян.) се промени: стана равнодушно към храната, към хората, делеше се настрана и се залисваше по своему“.

Че между тире или двоеточие и точка в подобни случаи наистина има синонимия, личи и от практиката на някои редактори стилисти. Студент по журналистика — Ив. Жеглов — представил в редакцията на в. „За кооперативно земеделие“ очерк, съдържащ следното изречение:

„И послушен мъж стана Вълчо — изпълняваше всички Райкини разпоредби“.

В печатния текст на очерка обаче (вж. броя на вестника от 28. X. 1955 год.) изречението има следния вид:

„И послушен мъж стана Вълчо. Безпрекословно изпълняваше всички Райкини разпоредби.“

Очевидно добавеното от редактора обстоятелствено пояснение за начин не изменя синтактичната връзка между първата и втората част на израза — точката не означава край на изречение.

Точка може да стои между съчинени изречения и вместо запетая. В такива случаи тя бележи удължена пауза, която по същество си остава градационна, т. е. съчинителна, спояваща частите на едно изброяване в по-голяма цялост — сложно съчинено изречение. В цитирания в граматиката на проф. Л. Андрейчин пример от Ив. Вазов точката има тъкмо такава функция:

„Той реши да не лъже. (точка вм. запетая) Но само едно няма да каже. (точка вм. тире) Няма да обади за срещата си с Цанка.“

Понякога точката означава дори и такава удължена съчинителна пауза, каквато се прави пред съюза *и* в изброявания, съдържащи три или повече елемента, пауза, която не се отбелязва и със запетая, когато не е удължена. Пример от Йовковия разказ „Сватбата на Василена“:

„Нещо повече: когато работеше с Василена, Аго работеше за двама: подигахте като на шега най-големи тежести, страшната му сила не се спираше

пред нищо, умора не знаеше. И все приказваше, запънато, високо, като че се кара, смееше се гръмовито“.

Тук точката пред „и все приказваше“ бележи удължена пауза между предпоследния и последния елемент на сложно съчинено изречение, състоящо се от четири прости изречения „подигаше, като на шега най-големи тежести“, „страшната му сила не се спираше пред нищо“, „умора не знаеше“ и „и все приказваше...“

Явно е, че препоръката учениците да не изпускат „третоличния подлог в самостоятни изречения не би била достатъчно полезна, ако не им се разясни, че под термина „самостоятно изречение“ те трябва да разбират не „израз между две точки“, а нещо друго, на което може да се даде точно синтактично определение. За щастие, в случая не е нужно да се прибъгва към някоя от практически безполезните дефиниции на „изречението въобще“. Нужно е само да се посочи кога един израз може да се смята за самостоятно изречение в така наречения чист монологичен контекст, т. е. в разказ без пряка реч и без въпроси или обръщения към слушателите.

При наличието на такова ограничение да се дефинира понятието „самостоятно изречение“ не е много трудно. В чистия монологичен контекст под този термин трябва да разбираме израз, който (1) *не е конкретизация (уточняване) на предходния* и (2) *не образува с предходния градационна редица (изброяване)*. Една такава дефиниция не се нуждае от допълнителни разяснения, защото термините в предиката ѝ са общоизвестни понятия. Практическото ѝ прилагане също не представя трудности, защото в съзнанието на учениците понятието „конкретизация (уточняване)“ е здраво свързано с двоеточието и тирето, а понятието „градационна редица (изброяване)“ веднага напомня за запетаята, която разделя еднородните части на изречението или съчинителните изречения. Ученикът ще трябва да провери възможно ли е пред израза с изпуснат подлог да се постави вместо точката тире, двоеточие или запетая. Ако това се окаже невъзможно, ясно е, че изразът не е нито начало на конкретизация, нито част от градационната редица и следователно трябва да се смята за самостоятелно изречение, изискващо задължителен третоличен подлог.

Ето как би изглеждала поправката на изречения с погрешно изпуснат подлог. Преписваме на дъската изречението, което ще поправяме, непременно заедно с изречението, което стои пред него, и изречението, което стои след него. Например:

„Смирненски приветствува великата Октомврийска социалистическа революция и нейната червена армия, която възпява в стих. „Червените ескадрони“. Предвижда нейната освободителна роля, която се осъществява през втората световна война.

Пролетарският интернационализъм е за него важен творчески стимул.“

След като прочетем написаното и поправим евентуално други грешки — правописни и познати от по-рано стилно-езикови, обясняваме, че третоличният подлог може да се изпусне само в несаможитни изречения, т. е. в изречения, които конкретизират (уточняват) предходните или пък са части от градационна редица (изброяване). После поискваме от учениците да проверят в написания на дъската текст може ли точката пред второто изречение да се замести с тире, двоеточие или запетая и правим извода, че поради невъзможността на предлаганите замени второто изречение е самостоятелно, от което следва наложително да се включи в него дума за подлог, в случая „той“.

В случай, когато в ученическите писмени работи се съдържат несаможитни по същество, но отделени с точки от останалите, изречения с изпуснат подлог, смятам, че преподавателят има право да предложи заместване на точката съответно с тире, двоеточие или запетая, въпреки че, както видяхме, големи наши писатели си служат с точки в същите синтактични позиции. На учениците трябва да се обясни, че стилът на художествената литература се характеризира изобщо с редица отклонения от книжовните езикови норми, отклонения, недопустими в научния стил, с какъвто трябва да си служат учениците в писмените си работи. На този въпрос смятам да посветя една от следващите статии от поредицата „Типични стилно-езикови грешки“.

Два примера от кандидат-студентски писмени работи, в които е препоръчително не добавяне на подлози, а смяна на препинателни знакове:

1. „Той (Смирненски. Б. М. Ян.) е поет интернационалист. Отразява не само борбите на българската работническа класа, но следи работническите движения в целия свят“.

Тук замяната на точката пред „отразява“ с тире или двоеточие (по-добре тире) е най-добрата поправка на израза.

2. „Селяните са недоволни от войната и политиката на фашистките правителства. Не вярват на фашисткото радио. Шушнат по кафенетата. Искат да се изкажат по отношение на войната и вдигат лозунг:

„Терорът долу,
съюз със СССР!“

(„Селска хроника“)

Тук имаме ясна градационна редица от съчинени изречения и следователно най-добрата поправка би била замяната на всички точки със запетаи. Възможно е също пред „не вярват“ да се вмъкне „те“, но и в този случай само първото изречение се отделя като самостоятелно от следващите. Останалите пак се обединяват в едно сложно съчинено изречение с общ подлог и точките пред тях пак би трябвало да бъдат заменени със запетаи.

Най-сетне, за да бъде по-резултатна борбата срещу неправилното изпускане на подлога в самостоятелни изречения, на учениците трябва да се посочат примери как да разнообразяват структурата на изреченията си. Трябва да им се напомни, че освен името на поета или характеризирания герой и третоличното местоимение те могат да използват тропични и перифрастични синоними за подлози в изреченията си. Така, вместо „Алеко Константинов“ може да се пише „Щастливецът“ или „българският Де Амичис“, вместо за „Христо Смирненски“ би могло да се говори за „поета на огнените гриви“, за „автора на „Червените ескадрони“. Разбира се, едни от тези синоними ще бъдат подходящи за някои само контексти и трябва да се внимава да не се получи несъответствие между носения от тях образ и контекста, в който са употребени. Вторият път, по който може да се избегне неблагозвучното повтаряне на едни и същи подлози, е използването на изрази с глаголни форми, неизискващи предметът

на мисълта да бъде граматически подлог. Ето как биха били пре-редактирани редица изречения с неправилно изпуснати подлози чрез синтактични трансформации и синоними:

първоначален текст

„Ал. Константинов говори с негодувание за това общество, което допуска мизерия и глад, лишава хората дори от покрив. **Той** не може да не се трогне от жалката картина на налягалите в парка полуголи, изтощени бедняци, за които няма дори и подслон, когато близо до тях е Двореца, в който едно привилегировано общество тъне в разкош.

Заклеймява жестокостта на тази буржоазия, която за печалби е готова да почита изобретателите на оръдия, средства за унищожение и войни. Затова справедливо се възмущава от това, че на Чикагското изложение наред с музея на откривателя на Америка Колумб, се издигат оръдията на Круп.

Когато посещава Калифорния, където вижда цепениците злато в съкровищата, веднага си представя „какъв ли патриотизъм биха развили те в нашата страна“.

Алеко Константинов разбира...“

поправен текст

Него не може да не го трогне жалката картина на налягалите в парка полуголи, изтощени бедняци, за които няма дори и подслон, когато близо до тях е Дворецът, в който едно привилегировано общество тъне в разкош.

Той заклеймява жестокостта на тази буржоазия, която за печалби е готова да почита изобретателите на оръдия, средства за унищожение и войни, справедливо е **неговото** възмущение от това, че на Чикагското изложение наред с музея на откривателя на Америка Колумб се издигат оръдията на Круп.

Когато посещава Калифорния, където вижда цепениците злато в банката, **по-сетнешният автор на Бай Ганьо** веднага иронично отбелязва: „Какъв ли патриотизъм биха развили те в нашата страна?“

И така, неправилното изпускане на подлога в самостоятелните изречения е честа стилно-езикова грешка, преодоляването на която изисква различни изменения във фразата, като се почне от пунктуацията ѝ, та се стигне до синтактичната ѝ структура. Без да се разкрият корените на тази грешка от преподавателя по български език, тя не би могла да се отстрани.